

Руслан Куцик

Роль Російської православної церкви в інформаційній політиці імперської влади щодо населення українських губерній Південно-Західного краю у 1914-1917 рр.

Ruslan Kutsyk

The role of the Russian Orthodox Church in the information policy of the imperial government to the population of Ukrainian provinces in Southwestern region in 1914-1917 years

The article analyzes the role of the Orthodox Church in the information policy of the Russian imperial government to the population of Ukrainian provinces of Southwest region in 1914-1917 years; uncovered the basic ways of exercise of propaganda; defined main methods of information and psychological influence on the formation of public opinion civilians and military.

Keywords: Russian Orthodox Church, the First World War, Russian Empire, Southwest region, mass media, propaganda

Проаналізовано роль Православної церкви в інформаційній політиці російської імперської влади щодо населення українських губерній Південно-Західного краю у 1914–1917 рр., розкрито основні способи здійснення нею пропаганди; визначено основні прийоми інформаційно-психологічного впливу на формування суспільної думки цивільного населення та військових.

Ключові слова: Російська православна церква, Перша світова війна, Російська імперія, Південно-Західний край, засоби масової інформації, пропаганда

У сучасних умовах інформація є тим засобом, який забезпечує швидке реагування на події та їхнє усвідомлення громадськістю. Цьому сприяють виникнення та вдосконалення різноманітних технічних засобів масової інформації (далі – ЗМІ), які становлять один масив великої «пропагандистської машини». Втручання у внутрішні справи України супроводжується масштабною антиукраїнською пропагандою. Слід зазначити, що в цих процесах вагоме місце посідає релігійний фактор, оскільки й сьогодні церква має найвищий рівень довіри серед українського населення. Згідно з соціологічними даними 2014 р., їй довіряє 65,6% українців¹.

Питання інформаційних процесів на території України в роки Першої світової війни є мало дослідженим наукою. Окремі його аспекти розглядалися у студіях Д. Волкогонова², Т. Євсєєвої³, К. Капкова⁴, Л. Питльованої⁵, Г. Степаненко⁶ та ін. Водночас з'ясування ролі Російської православної церкви (РПЦ) в інформаційній політиці імперської влади щодо населення українських губерній Південно-Західного краю у 1914–1917 рр. потребує детального вивчення.

Науковці доводять, що системне використання ЗМІ державою відбулося в роки Першої світової війни, коли уряди країн двох антагоністичних блоків – Троїстого Союзу й Антанти, зрозуміли, що в умовах соціально-політичних та військових потрясінь не менш важливою, ніж вогнепальна зброя, є психологічна.

Відомий російський історик Д. Волкогонов зазначає, що саме у роки Першої світової війни були «використані засоби і методи психологічної війни, яку стали вести один проти одного імперіалістичні коаліції...». Ним відзначено, що у «штабах воюючих армій створювалися відповідні відділи і підрозділи, покликані організувати «війну слів» – агітацію противника»⁷.

У ЗМІ того періоду культивували думку про справедливість та виправданість участі Російської імперії у війні з метою визволення слов'янських братніх народів Балкан і Галичини від гніту чужоземних держав. Церква, як один із головних суспільних інститутів, який здійснював оцінку тих чи інших подій, посідала вагоме місце в тогочасному інформаційному полі. Православне духовенство було залучене до інформаційної пропаганди.

З початком війни у Петрограді розпочалося видання офіційної центральної газети «Приходской Листок» з метою «правильного й точного інформування духовенства, а через нього широких народних мас із сучасними подіями, особливо воєнного театру, щоби в служителів культу незмінно підтримувався бадьорий, сповнений віри у велич Росії настрій, і щоби воно, своєю чергою, могло передавати цей настрій парафіянам, оберігаючи їх від впливу неправдивих чуток»⁸. «Епархиальные ведомости» всіх українських єпархій друкували зразкові проповіді патріотичного змісту, постійне виголошення яких було обов'язковим для кожного парафіяльного священика. Вони закликали населення, залежно від нагальних потреб, до участі в передплаті на військові позики, скорочення вживання

м'ясних продуктів на користь солдатів, городництва «з метою проведення необхідних для споживання військом городніх культур» тощо; формували патріотичні почуття і створювали героїчний настрій. У суспільстві набули поширення лозунги на кшталт: «Не здавайся в полон!», «Йди на війну, як за викликом Божим!», «Звіряче ставлення німців до наших військовополонених», «Повчання новобранцям з приводу листів, які надходять від наших полонених, в яких описуються нібито добрі умови життя в полоні», «Лихоліття війни послані нам Господом як кара за відхилення від православ'я» та ін. Провідною думкою цих агіток була теза про те, що «все, чого вимагає від нас влада, має бути свято виконане, як необхідне й корисне для держави»⁹.

Особливою була пастирська робота священників. Від них чекали результативної психологічної підтримки мобілізованих і покалічених. У численних лазаретах вимагали моральної опіки поранені. Сироти, біженці, сім'ї загиблих чекали на розраду й допомогу. В умовах війни актуалізувалася проблема забезпечення пристойного дозвілля мешканцям містечкових та сільських парафій на противагу розпусті та марновірству, що мали місце в той час¹⁰.

На членів причтів був покладений обов'язок розповсюджувати серед народу патріотичні листівки, брошури, які друкувалися парафіяльними братствами мільйонними накладками. Оскільки усі чоловіки перебували на фронті, а жінки не завжди вміли читати, то з проханням прочитати текст вони зверталися до священників. Звичка подібних звернень була корисною для виконання ще одного завдання, яке покладалося на духовенство – перлюстрація листування парафіян із фронтовиками. Адже селяни формували своє бачення війни, керуючись передусім листами, а їхні відповіді, своєю чергою, мали великий вплив на моральний дух фронтовиків¹¹.

Ще одним способом інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість суспільства було проведення масштабних молебнів на честь перемог російської армії. 30 вересня 1914 р. Департаментом поліції було видано циркуляр губернаторам та градоначальникам імперії, відповідно до якого, за указом імператора від 28 серпня, усі важливі переможні битви російської армії мають відзначатися церковними урочистостями. Губернська влада на місцях повинна була видавати потрібні для цього розпорядження, а також сприяти широкому оповіщенню населення

про здійснення церковних молебнів¹². Прикладом цього є оголошення київського поліцмейстера від 22 вересня 1914 р., в якому вказувалося, що о 12 годині дня Високопреосвященним Флавіаном Митрополитом Київським та Галицьким у Софійському соборі відбудеться молебен на честь перемоги над німцями, які намагалися форсувати лінію Німану, між Олітою (Алітус) та Гродно¹³. Подібні церковні урочистості відбувалися і в інших містах Київської, Подільської та Волинської губерній. Зрозуміло, що такі відправи мали значне інформаційно-психологічне навантаження на формування суспільної думки населення, оскільки на той час саме церква користувалася високим кредитом довіри і часто виступала основним джерелом інформації про події, що відбуваються в імперії та світі.

Активну участь РПЦ взяла у створенні в очах населення Південно-Західного краю образу «лютого ворога», яким звичайно ж вважалася Німеччина та етнічні німці, що проживали на території Російської імперії. В церковних періодичних виданнях та проповідях священників часто звучали тези про звірства та насильства, які чинить німецька армія та її командувачі щодо російських полонених та населення окупованих територій. Прикладом цього є розміщена в журналі «Руководство для сільських пастыррей» стаття Н. Гумілевського під назвою «Про значення теперішньої антинімецької війни». У ній ідеться: «В теперішній війні німці повністю показали своє істинне морально-культурне обличчя. Вони почали війну грубим порушенням міжнародних договорів і продовжують її з повним нехтуванням міжнародного права: по-розбійницьки грабують із зайнятих міст мільйонні контрибуції, кидають з аеропланів бомби на незахищені міста... Мало того, німці систематично допускають навіть вчинки, які свідчать про нехтування ними елементарних вимог моралі: побиття мирних жителів, добивання ранених, катування полонених, гвалтування жінок...»¹⁴. Як бачимо, церковні ЗМІ використовували такий інформаційно-психологічний прийом впливу на формування суспільної думки населення, як «демонізація» ворогуючої сторони. Він передбачає перш за все представлення супротивника з негативної точки зору, а саме демонстрування його дій як жорстоких та несправедливих.

Варто зазначити, що в контексті антинімецької пропаганди РПЦ та урядом велася боротьба з діяльністю протестантських організацій, а

саме проти баптистів, яких вважали сектантами, що здійснюють анти-російську та пронимецьку пропаганду. Зокрема у пропозиції головного начальника Постачання армій Південно-Західного фронту начальнику Київського військового округу від 28 червня 1915 р. зазначалося: «Маючи на увазі, що секта баптистів німецького походження, що головні діячі по розповсюдженню її серед православного населення Росії були німці і їх прибічники, котрі у своїй пропаганді не обмежуються одними релігійними цілями, але й вселяли особам, котрі попали під їх вплив, шкідливі ідеї політичного характеру, осуджуючи не тільки існування православної церкви, але й всі споконвічні підвалини російського життя, вихваляючи, в той же час порядки німецького державного, релігійного та громадського побуту»¹⁵. У зв'язку із цим обер-прокурор Святійшого Синоду В. Саблер вважав за потрібне докласти всіх зусиль для боротьби з подібною пропагандою. Крім того, у документі зазначається, що усіх, хто буде викритий у розповсюдженні подібних баптистських ідей, слід піддавати найсуворішим покаранням¹⁶. Як бачимо, у роки війни існувала конфесійна нетерпимість, яка супроводжувалася активною інформаційною пропагандою зі сторони РПЦ та урядових структур.

Треба зауважити, що під час Першої світової війни, крім цивільного, важливу ідеологічну місію виконувало військове духовенство, яке мало власну управлінську структуру і підпорядковувалось військовому та морському відомствам. Згідно із законом 1890 р. «Про управління церквами й духовенством військового відомства» служіння військових пастирів підпорядковувалося військово-духовній управі на чолі з головним військовим священиком – протопресвітером військового і морського духовенства. Під час Першої світової війни протопресвітером був Г. Шавельський¹⁷.

Ще до початку війни на I Всеросійському з'їзді військового і морського духовенства були розроблені інструкції для полкових, госпітальних і судових священиків, які пояснювали, де і що повинен робити священнослужитель під час бою і після нього. Духovenство повинно було вести роз'яснювальну роботу з нижчими чинами про причини війни, святість військового обов'язку¹⁸. Форум визнав основним обов'язком військового пастиря піднесення бойового духу російської армії. Суспільна вага пастирської роботи та міра її впливу на особовий склад підкреслювалася

публікаціями в церковній періодиці. Так, у періодичному виданні «Церковь и жизнь» автор статті «Священик на війні» переконував читачів, що «та жива справа, на яку перетворюється війна після пастирського слова, настільки зрозуміла, що ні про яке розслаблення волі й мови не може бути. Навпаки, ясно зрозуміла мета боротьби робить останню випробуванням, що гартує характер воїна, привчаючи його до серйозного виконання обов'язку, який стоїть поза особистими інтересами. Живе слово священика перетворить суспільне служіння в особисту справу й значно поглибить його...»¹⁹.

Російська православна церква, підтримуючи ідеологію держави, культивувала позитивне сприйняття війни як серед цивільного населення, так і серед солдат, які перебували на фронті, госпіталях або в тилу. Слід зазначити, що священик зазвичай користувався авторитетом, а тому часто виступав у ролі головного джерела інформації. Позитивна оцінка церквою участі Російської імперії у війні формувала в суспільстві переконання справедливої, визвольної війни. Типовим прикладом у цьому контексті є стаття П. Петрова «Нотатки про церковно-суспільне життя», в якій вторгнення російських військ в Східну Галичину і Північну Буковину трактовано як визволення українського населення від несправедливого австрійського та римського гніту: «...є повна підстава сподіватися, що галицько-російський народ назавжди звільниться від австрійської неволі, що для нього відкрилась давно очікувана можливість скинути ярмо нав'язаної унії з Римом, повернутися до своєї давньої Православної віри і злитися в єдино з рідним російським народом»²⁰. Автори православних видань РПЦ не лише сприяли зміцненню патріотичного духу віруючих, зокрема й в армії, але й обґрунтовували важливість приєднання західно-українських земель.

Зауважимо, що приєднання Східної Галичини і Північної Буковини до Російської імперії сприяло розширенню канонічної території Московського Патріархату. Ще до початку війни на одному із засідань Галицько-Руського благодійного товариства у Санкт-Петербурзі архієпископ Волинський Антоній (Храповицький) у своїй промові зауважив: «Ми не маємо права відмовлятися від рідних братів..., а повинні голосно на весь світ вигукнути: «Брати-галичани, ми чуємо ваші стогони, і готуйтеся до часу розплати»²¹. Оскільки греко-католики зберігали «східний обряд», то РПЦ обґрунтовувала тези, що уніати це

колишні православні, які за певних історичних обставин змушені були підпорядкуватися Ватикану, а захоплення Східної Галичини – це час їхнього звільнення. Такі твердження надавали війні ідейного змісту, формуючи у суспільній свідомості жителів імперії спотворене розуміння справжніх причин війни.

Таким чином, у період Першої світової війни російською імперською владою були застосовані ідеологічні та інформаційні засоби пропаганди, в якій окреме місце належало православній церкві. Підтримуючи курс царського уряду на участь у війні, вона сприяла формуванню міфу визволення слов'янських народів від гніту чужоземних держав. У засобах масової інформації, а насамперед в періодичних церковних виданнях, публікувалися статті патріотичного характеру, які мали на меті зміцнити віру військових і мирного населення у справедливість та правочинність дій самодержавства, а також матеріали антинімецького характеру. Крім того, в містах та селах священники проводили щоденні молебні та проповіді, зміст яких носив позитивний характер і був спрямований на підтримку інформаційно-ідеологічного курсу влади. Оскільки рівень довіри суспільства до церкви був високим, то її інформаційна пропаганда мала ефективний результат.

- ¹ Українці вірять церкві, армії і українським ЗМІ // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/19/7025797/>
- ² Волкогонов Д. А. Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. – М.: Воениздат, 1983. – 288 с.
- ³ Євсєєва Т. М. Православне військове і морське духовенство // Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси / [Упоряд. О. П. Реєнт]. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. – С. 302-309.
- ⁴ Капков К. Г. Очерки по истории военного и морского духовенства Российской империи XVIII - начала XX веков: Итоги к 1917 году. – Москва: «Летопись», 2009. – 256 с.
- ⁵ Питльована Л. Інформаційно-психологічне забезпечення російської воєнної кампанії в Галичині під час Першої світової війни // Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (15 квітня 2010 р., м. Львів) / [Від. ред.: В. В. Карпов, В. І. Горелов, І. В. Мороз]. – К., 2010. – С. 153-158.
- ⁶ Степаненко Г. В. Соціальне служіння православного духовенства українських єпархій // Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1.

- Історичні нариси / [Упоряд. О. П. Реєнт]. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. – С. 562-572.
- ⁷ Волкогонов Д. А. Психологическая война... – С. 47.
- ⁸ Степаненко Г. В. Соціальне служіння... – С. 564-565.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 442 (Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора). – Оп. 864. – Спр. 312 (Циркуляры командующего Отдельным корпусом жандармов об обмундировании служащих корпуса, организации кассы взаимопомощи нижних чинов, выплате субсидий служащим и их семьям и по др. вопросам. 1 августа – 23 декабря 1914 г.). – Арк. 60-60 зв.
- ¹³ Там само. – Ф. 278 (Киевское жандармское полицейское управление железных дорог). – Оп. 1. – Спр. 280 (Донесения начальников жандармских полицейских отделений о ходе военных действий и о состоянии железной и шоссейных дорог. 19 июля 1914 – 9 января 1916 г.). – Арк. 122.
- ¹⁴ Гумилевский Н. О значении настоящей противонемецкой войны // Руководство для сельских пастырей. – 1914. – № 37. – С. 6-7.
- ¹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 309 (Циркуляры киевского губернатора о запрещении и разрешении разным лицам проживать в пределах Киевской губернии; об осуществлении надзора за функционированием. 12 января – 29 июля 1915 г.). – Арк. 70 зв.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Євсєєва Т. М. Православне військове і морське духовенство... – С. 591.
- ¹⁸ Капков К. Г. Очерки по истории военного и морского духовенства... – С. 67.
- ¹⁹ Євсєєва Т. М. Православне військове і морське духовенство... – С. 597.
- ²⁰ Петров П. Заметки о церковно-общественной жизни // Руководство для сельских пастырей. – 1914. – № 41. – С. 120.
- ²¹ Питльована Л. Інформаційно-психологічне забезпечення... – С. 157.